

С.Ф. Бут-Гусаім

**КУЛЬТУРНА-ГІСТАРЫЧНАЯ СПЕЦЫФІКА
АНТРАПАНІМІЧНАЙ ПРАСТОРЫ
ГІСТАРЫЧНАЙ ПРОЗЫ ЗІНАІДЫ ДУДЗЮК**

У артыкуле разглядаюцца ўжытыя ў гістарычнай прозе Зінаіды Дудзюк антрапонімы, якія з'яўляюцца носьбітамі каштоўнай інфармацыі аб матэрыяльнай, духоўнай культуры і светаўспрыманні старажытных славян. Разгледжана характэрная для міфалагічнай свядомасці крэатыўная сутнасць іменавання, згодна з якой імя прадвызначае істотныя рысы і лёс індывіда. Імёны персанажаў твораў З. Дудзюк былі разгледжаны з пункту гледжання ступені іх сэнсавай актыўнасці. Выдзелены і прааналізаваны прамагаваркія і ускоснагаваркія паэтонімы. Асабліва ўвага надавалася асэнсаванню ролі кантэксту ў раскрыцці сэнсавых і эмацыйна-экспрэсіўных магчымасцяў паэтонімаў.

Уводзіны. Даследаванне антрапанімікону мастацкага тэксту – адна з найбольш складаных праблем, што распрацоўваюцца сучаснымі лінгвістамі. Навуковая запатрабаванасць такіх даследаванняў у тым, што яны даюць цікавы матэрыял для назіранняў над асаблівасцямі індывідуальна-аўтарскай моватворчасці. І гэта актуальна пры сучаснай антрапацэнтрычнай арыентацыі лінгвістычных даследаванняў, імкненні навукоўцаў вывучаць мову праз прызму чалавека і яго інтэнцыі. Мэта прадстаўленага даследавання – комплекснае апісанне ўжытых у гістарычнай прозе Зінаіды Дудзюк антрапонімаў, якія з'яўляюцца неад'емным элементам ідэйна-тэматычнага зместу мастацкага тэксту. Для дасягнення пастаўленай мэты былі вырашаны наступныя задачы: вылучаны антрапонімы, выкарыстаныя ў гістарычнай прозе пісьменніцы; устаноўлены спосабы ўтварэння паэтонімаў, якія валодаюць рознай ступенню семантычнай актыўнасці; ахарактарызавана роля структурных кампанентаў (кораня і афіксаў) літаратурных антрапонімаў і ўплыў кантэксту на фарміраванне плана зместу і стылістычнай афарбоўкі паэтонімаў; выяўлены асноўныя заканамернасці ў выбары і стварэнні антрапанімічных сродкаў у жанры гістарычнай прозы. Мэта і спецыфіка матэрыялу прадвызначылі выбар аналітычна-апісальнага метаду ў якасці асноўнага з выкарыстаннем элементаў параўнальна-супастаўляльнага метаду. Матэрыялам для даследавання паслужылі наступныя творы З. Дудзюк: раман «Велясіты», апавесць-хранограф «Славянскія князі», зборнікі эсэ «Шляхамі адвечнага слова» і «Нямеранае багацце».

Класіфікацыя антрапонімаў, ужытых у гістарычнай прозе Зінаіды Дудзюк

Прадметам мастацкага аналізу ў гістарычным прыгодніцкім рамане Зінаіды Дудзюк «Велясіты» стала адна з невядомых старонак даўняй славянскай гісторыі. Пісьменніца ўзнаўляе падзеі IX-X стагоддзяў н.э. – процістаянне старажытнай славянскай дзяржавы Велясіціі і Візантыйскай імперыі. У апавесці-хранографе «Славянскія князі» і зборніку эсэ «Шляхамі адвечнага слова» З. Дудзюк, абапіраючыся на звесткі, пакінутыя старажытнымі гісторыкамі, адшуквае даўнія сляды славянскіх плямёнаў – смалян, магілян, селічаў, рачан, лісічан, сапаў, люцічаў і многіх іншых – у помніках культуры чалавецтва. У зборніку эсэ «Нямеранае багацце» З. Дудзюк тлумачыць паходжанне найстражытнейшых антрапонімаў, вывучае сканцэнтраваную ў імёнах герояў легенд, міфаў, паданняў і казак культурна-гістарычную інфармацыю – захаванае і перададзенае ад продкаў да нашчадкаў нямеранае духоўнае багацце славянскіх народаў. Аўтарка не толькі малюе драматычныя падзеі і постаці мінулага. Яна тонка перадае асаблівасці светаадчування і мыслення старажытных славян.

Вырашэнню гэтай мастацкай задачы спрыяе ўмелае выкарыстанне вобразна-вьяўленчых магчымасцяў уласных імёнаў, найперш – антрапонімаў.

У згаданых творах Зінаіды Дудзюк было зафіксавана 273 імені (246 мужчынскіх, 27 жаночых).

Да ўвядзення хрысціянства імёны славянаў з'яўляліся празваннямі-характарыстыкамі, якія акрэслівалі фізічныя, разумовыя, маральныя якасці чалавека, паказвалі на парадак з'яўлення дзіцяці ў сям'і, на час, жаданасць або нечаканасць нараджэння дзіцяці. У адным са старажытных азбукоўнікаў гаворыцца: «*Первых родов и времен человецы... до некоего времени даяху детем своим имена, якоже отец и мать отрочати изволят: или от взора и естества, или от вещи, или от притчи. Такожде и словене предже их крещения даяху имена детем своим сице: Богдан, Божен, Первой, Второй, Любим и ина такова. Добра же суть и та*» [1, с. 42]. «*Назвиско, «рекло», «назвище», «прозвание»* (так называліся язычніцкія імёны-мянушкі) акрэслівалі індывіда паводле знешняга выгляду, фізічных недахопаў (*Беззуб, Безнос, Брухан, Глазатай, Головач, Горбач*), уласцівасцяў паводзінаў (*Баламут, Быстрой, Неупокой, Несмеян, Плакса*) і інш. [2, с. 98-99].

Імёны, што функцыянуюць у творах, складаюць антрапанімічную прастору мастацкага тэксту. Тэрмін *антрапанімічная прастора* азначае «сукупнасць усіх антрапонімаў, якія ўжываюцца ў мове пэўнага этнасу ў пэўны гістарычны перыяд» [3, с. 131]. Письменніца ў антрапаніміконе сваіх твораў па-мастацку прэзентуе рэальны свет, рэчаіснасць. Таму антрапанімічная прастора мастацкага тэксту з'яўляецца адлюстраваннем пэўнай этнамоўнай антрапанімічнай прасторы, якая аб'ектыўна склалася і існуе ў тую ці іншую гістарычную эпоху. Ствараючы антрапанімічны свет свайго твора, аўтарка выбірае адпаведныя *этасу*: месцу, часу, этнакультурнаму рэгіёну, у якім разгортваюцца падзеі, – онімы.

Творы З. Дудзюк цікавыя і адметныя спалучэннем свету рэальных падзей і постацяў айчыннай гісторыі са светам падзей і персанажаў, народжаных уяўленнем аўтаркі. Таму ўсе зафіксаваныя ў творах антрапонімы мы можам падзяліць на дзве групы. Па-першае, гэта імёны рэальных гістарычных асобаў, па-другое, гэта празванні персанажаў, створаных фантазіяй письменніцы.

Значную частку антрапанімікону гістарычных твораў складаюць імёны рэальных гістарычных дзеячаў, валадароў тагачасных дзяржаў свету: славянскіх князёў *Вакаміра, Драгавіта, Мусокія, Пірагаста, Людавіта*, імператара Вялікай Рымскай імперыі *Карла*, булгарскага хана *Крума*, візантыйскіх базілеўсаў *Канстанціна, Льва, Нікіфара*, базілісы *Ірыны*, папы *Льва III*, патрыярха *Мікалая III*, каліфа *Гаруна-аль-Рашыда* і інш.

З. Дудзюк не раз выкарыстоўвае прыём актуалізацыі ўнутранай формы імені рэальнай гістарычнай асобы. Напрыклад, князь Велясіціі мае імя *Вакамір*. Кантэкст рамана «Велясіты» напаяня гэтае найменне глыбінным сэнсам. Празванне валадара велясітаў утрымлівае інфармацыю пра даўнія вандроўкі славянскіх плямёнаў па Еўропе і Азіі. Сын князя наведаў мёртвы горад у далёкай пустыні, дзе яму расказалі пра тое, што «*ў такім горадзе была пабудавана вежа, на якой прымацаваны вялізны празрысты крыштал, праз які чараўнікі разглядалі зорнае неба і чыталі боскія тайны лёсаў. Гэты крыштал называўся вокам свету [міру]. Мір на славянскіх мовах азначае не толькі згону, адсутнасць вайны, але і свет. Выходзіць, што і продкі славян ведалі пра гэта цудоўнае вока*» [4, с. 17]. Згодна з традыцыяй таго часу асабовыя імёны палітычных дзеячаў ужываліся ў некалькіх фармальных разнавіднасцях. Так, рамеі [візантыйцы] называлі князя *Акамірам*: «*магчыма, першыя тры літары ім нагадваюць слова «аква» – вада*» [5, с. 24].

Нашы продкі разумелі імя матэрыяльна, як неад'емную частку іменаванага, верылі ў тое, што імя прадвызначае жыццёвы шлях чалавека. Вера ў сувязь імені чалавека і яго лёсу выявілася ў звычай надаваць немаўляці імя боства, якое будзе ахоўваць носьбіта празвання ад небяспекі. Так, князь **Веляслаў** быў названы ў гонар **Вялеса**: «Ён носіць імя бога, які спрадвеку апекуецца іхнім родам і гаспадаркаю» [5, с. 21]. У цяжкія хвіліны жыцця **Веляслаў** просіць падтрымкі і спрыяння ад пакравіцеля шляхоў і падарожных, магутнага чараўніка **Вялеса**: «Магутны **Вялесе** і духі продкаў, звяртаюся да вас з просьбаю. Дапамажыце мне ва ўсіх задумах і здзяйсненнях, дайце мудрасці і сілы» [5, с. 53]. Сляды пакланення нашых продкаў язычніцкім багам можна знайсці і ў сучасным антрапаніміконе. У зборніку эсэ «Нямеранае багацце» З. Дудзюк заўважае, што «на Берасцейшчыне даволі пашыраныя прозвішчы **Вялесевіч, Валасевіч, Волас, Валаско, Власюк, Волах, Валашанюк, Валошка, Валошчык, Валашчук, Волх**, што паказвае на магчымую прыналежнасць уласнікаў гэтых прозвішчаў да племя, якое пакланялася **Вялесу**» [6, с. 22-23].

Пісьменніца адзначае, што імёны бостваў ляжаць у аснове найменняў магутных правадыроў славянскіх плямёнаў: «Хоць у гістарычных крыніцах гэта імя запісана як **Ардагаст**, хутчэй за ўсё, па-славянску яно гучала як **Радагост**, або **Радагосць**. Слова **Ардагаст** дзеліцца на дзве часткі: **арда** (змененая «**рада**») і **гаст** (сэнсава адпавядае слову «**госць**»). Прынамсі, **Радагостам** называўся галоўны бог паморскіх славян. У якасці антрапоніма гэтае імя было распаўсюджана ў старажытнабалгарскай, старых чэшскай і польскай мовах» [7, с. 214]; «**Вышан** – князь славянскага племені **абадрытаў**. Магчыма, імя магло гучаць як **Вышань**, бо так называўся адзін з галоўных язычніцкіх багоў, у якім увасабляўся дух **Усявышняга**» [7, с. 246].

«Слова імя ўзыходзіць да індаеўрапейскага *nmen- з *enmen-, якое тлумачаць як утварэнне ад *en «унутры», «у» + -men (суфікс). Адсюль – найстаражытнейшая семантычная інтэрпрэтацыя імені як таго, што ўкладваецца, накладваецца, ускладаецца» [8, с. 23]. **Стваральная** прырода называння праяўлялася ў функцыянаванні так званых **імёнаў-пажаданняў**, якімі нібыта накрэсліваўся лёс старажытных валадароў: «**Валук** – князь венедаў. Імя гэтае паходзіць ад слова «**ўладыка**» і азначала ў славян вярхоўнага **кіраўніка, правадыра** ці князя. Магло паходзіць імя і ад слова «**вялікі**», якое, магчыма, уваходзіла ў склад княжацкага тытула» [7, с. 235]. Выклад рэальных гістарычных падзей у аповесці-хранографі «Славянскія князі» раскрывае сакральны сэнс імя славянскага князя **Людавіта**: «**Л** – першая руна імя **Людавіта**. З гэтай руны пачыналіся галоўныя словы ў жыцці славян: **Лада, Лёля, людзі, любоў, лёс, лук, ляда, лён**. Як быццам сам Хорс прыклікаў **Людавіта** да дзейнасці і абароны свайго роду і племені. Менавіта **Людавіт** павінен бараніць веды і веру продкаў, чаго б гэта яму ні каштавала» [7, с. 255-256]. Кантэкст аповесці паказвае ажыццяўленне князем **пажадальнай** сутнасці гаваркога імені: «**Людавіт** да канца змагаўся за веру сваіх продкаў і ахоўваў племя ад чужога ўплыву, разумеючы, што праз здраду веры продкаў згубіць племя сябе, сваё імя і твар, а людзі разбрыдуцца па свеце і рассеюцца ў асяроддзі чужых плямёнаў, як пясчынкі ў пустыні» [7, с. 255-256].

З. Дудзюк адзначае, што ў славян былі пашыраны **засцерагальныя** імёны, якія, маючы адмоўны сэнс, павінны былі адхіліць беды, хваробы і смерць: «**Нябул** – славянскі князь, імя якога паходзіць ад дзеяслова «**не быў**» і з'яўляецца ахоўным ад злых духаў, дарэчы, на палескім дыялекце гэтыя словы вымаўляюцца як «**не буў**» [7, с. 241].

Імёны палітычных і рэлігійных дзеячаў, як адзначае В. Шур, выкарыстоўваюцца як **сродак сацыяльнай тыпізацыі**. «Яны дазваляюць надаць падзеям і фактам, што адлюстроўваюцца ў творы, рысы праўдападобнасці, мастацкай пераканальнасці» [9, с. 25].

У даўніх імёнах, якія данеслі да нас казкі і легенды, фіксуюцца ўяўленні нашых продкаў пра будову сусвету. Сусвет уяўляўся старажытным славянам як адзінства неба, зямлі і свету падземнага. З зямлі можна было падняцца да неба і трапіць у царства памерлых. Вось зямлі пранізвала сусвет і звязвала неба, зямлю і апраметную ў адно цэлае. Воссю зямлі было Сусветнае Дрэва Жыцця, гара або камень. Галоўным героем беларускай казкі «*Сіняя Світа Навыварат Сшыта Саламяны Каўпак*» з'яўляецца чараўнік, які можа мяняць свой выгляд як заўгодна. Каб абхітрыць цара, чараўнік ператвараецца ў звяроў, рыбу, іголку і просіць дапамогу ў птушкі Нагай, якая жыве на тым свеце. *Сіняя Світа Навыварат Сшыта* пераходзіць з таго свету ў гэты, мяняючы абліччы. Письменніца тлумачыць сакральны сэнс імені гэтага персанажа: «*Сіняя Світа Навыварат Сшыта – гэта не што іншае, як неба. Мы бачым вонкавы бок неба, а герой казкі ведае яго з сярэдзіны, з левага боку. Саламяны Каўпак – другая частка імя – гэта таксама намёк на нябесны купал ці, можа, нават на сонца... Галоўны персанаж казкі не проста чалавек, гэта хутчэй пасланец неба, каб пазмагацца з зямным царом-чарадзеям, перамагчы яго ды ажаніцца з ягонай дачкою, яднаючы зямлю і неба. Гэтак неба яднаецца з зямлёю праз Вечнае Дрэва Жыцця, каб прадоўжыць існаванне свету» [6, с. 22-23].*

Што да імёнаў персанажаў, створаных фантазіяй письменніцы, то найменні гэтыя адлюстроўваюць мадэлі іменавання, якія існавалі ў старажытных славянскіх дзяржавах. У.А. Ніканаў пісаў: «Уласнае імя існуе толькі ў грамадстве і для грамадства; яно і дыктуе няўмольна выбар іх, якім бы індывідуальным ён ні ўяўляўся» [10, с. 158]. Імёны ў старажытным грамадстве былі сацыяльна інфарматыўнымі. Так, героі рамана «Велясіты», якія з'яўляюцца прадстаўнікамі вышэйшых саслоўяў, маюць складаныя імёны: княгіня *Міраслава*, вядун *Святаслаў* і інш. У такіх імёнах адлюстравана найстаражытнейшая традыцыя *імяслаўя*. Празванні ўтрымлівалі пажаданне чалавеку стаць вялікім, магутным, моцным, слаўным валадаром або святаром. Імёны прадстаўнікоў ніжэйшых саслоўяў уяўляюць сабой празванні-мянушкі, якія адлюстроўваюць знешнасць (*Агнян, Злаціца, Лілея*), характар чалавека (*Радуня, Весаліна, Гарызд, Храбр*), абставіны нараджэння (*Обрыч* быў народжаны ад *обра* – прадстаўніка цюркскага племені – славянскай жанчынай), адносіны да дзіцяці ў сям'і (*Любім*). Апатрапеічнае (ахоўнае) імя *Неўдах* (Нешчаслівы) павінна было адпужаць духі няўдачы ад чалавека.

Героі рамана «Велясіты» князі Драгамір і Веляслаў падарожнічаюць па свеце, наведваючы Візантыю, каралеўства франкаў, мусульманскія краіны. Інфармацыю пра нацыянальную прыналежнасць персанажаў-іншаземцаў – візантыйцаў (*Эцый, Памфіл, Галерый, Стаўрокій, Мікандр*), франкаў (*Атальберт, Рамгуальд, Альда, Радэр*), арабаў (*Забайда, Муса, Зелімхан*) – нясуць іх імёны.

З пункту гледжання літаратурна-мастацкай (паэтычнай) анамастыкі, многія з імёнаў персанажаў, створаных фантазіяй аўтаркі, з'яўляюцца *гаваркімі онімамі*.

Празванні эпізядычных герояў, як правіла, можна лічыць *прамагаваркімі паэтонімамі*. Такія імёны маюць празрысты сэнс, яны характарызуюць прама, непасрэдна, з'яўляючыся свайго роду ярлыкамі, этыкеткамі, якія прадвызначаюць характар успрымання і ацэнкі героя. В. Фанякова адзначае: «Гэтыя онімы падобныя да масак героя ці злачынцы ў сярэдневяковым тэатры, па якіх глядач адразу ведаў: хто перад ім» [11, с. 44]. Антрапонімы гэтага тыпу дазваляюць ярка, коратка і дакладна намаляваць цэласны вобраз.

Так, гаваркое празванне *Весаліна* трапна акрэслівае характар дзяўчыны: «*Імя Аманавай сястры, пэўна, далі нездарма. Была яна сапраўды неўтаймаваная весялуха, увесь час ці нешта спявала, ці прытупвала, ці смяялася без дай прычыны*» [5, с. 74].

Імёны галоўных герояў гістарычнай прозы Зінаіды Дудзюк можна аднесці да *ўскоснагаваркіх онімаў*. Паэтонімы гэтага тыпу пазбаўлены зададзенасці і прасталінейнасці прамагаваркіх онімаў. Такія антрапонімы маюць «зацемненую» ўнутраную форму, для высвятлення якой патрэбны кантэкст. Сэнс гэтых празванняў раскрываецца праз спасціжэнне мастацкіх характараў, створаных пісьменнікам. Э.Б. Магазанік адзначаў: «Такія імёны – не шыльда, якая загадзя тлумачыць чытачу тое, з кім ён мае справу, а акампанемент, які гучыць толькі для чулага вуха. Спасцігнуўшы падтэкст такога празвання, расшыфраваўшы знакі аўтарскай характарыстыкі героя, мы ўзбагацім сваё ўспрыманне мастацкага твора» [12, с. 30].

Адна з галоўных герайнў твора носіць імя *Радуня (Радасць)*, якое адпавядае знешняй і ўнутранай сутнасці прыгажуні, што падарыла князю Вяляславу *радасць* першага кахання, пайшла з ім у палон, ратавала словам і лекамі параненага Драгаміра: «Вяляслаў зноў пабачыў яе, маладую, светлую, закаханую... Яму так яскрава ўявіліся шэрыя *Радуніны* вочы, доўгая русыявая каса, усмешлівыя вусны і ямачкі на шчоках, што, здалося, працягнулі руку – і яна апынецца ў абдымках, даверлівая і свавольная, пяшчотная і недасяжная, як тая першая вечаровая зорка» [5, с. 22]. Станоўчая экспрэсія ўзмацняецца за кошт ужывання памяншальна-ласкальнай формы імені: «Дзякую табе, *Радунька*. Ты свецішся, нібы сонца. І мне светла, таму што ты побач!» [5, с. 59]. Імя *Гаразд* уяўляе сабой лаканічную характарыстыку здольнага, спрытнага, кемлівага хлопца: «*Гаразда* ратавала тое, што ён з маленства быў прывучаны да цяжкай сялянскай працы. У чатырнаццаць гадоў нароўні са стальмі мужчынамі спраўляўся на сенакосе і не дазваляў сабе адставаць» [5, с. 74].

Пісьменніца фіксуе даўні звычай нашых продкаў набываць новае імя пры пераходзе ў іншы ўзроставы, сацыяльны статус. Аўтарка адзначае, што ў старажытнасці людзі былі ўпэўнены ў *пераўтварэнні* чалавека, які набывае новае празванне. Імя дачкі хазарскага кагана, прыгажуні *Багдагуль*, адзначае ‘кветка, дадзеная Богам’: «над ім [іменем] ляталі рознакаляровыя матылі і спявалі птушкі. Яно мела бязмежную прастору мары і надзеі, дзе над белаю юртаю ззяла золатам сонца і сінела неба, а іхнім адлюстраваннем цвілі на зямлі блакітныя і жоўтыя *кветкі*» [5, с.28]. Страціўшы волю, *Багдагуль* губляе і імя, становячыся пасля хрышчэння *Ірынай*. Імя, што ў грэчаскай мове азначае азначае ‘мір’, нібыта накрэсліла лёс прыгажуні, якая стала заложніцай *міру* паміж Візантыяй і цюркскімі плямёнамі: «Я страціла вольную прастору. Мяне прывезлі ў каменны палац, дзе ўсё ілжыва блішчыць пазалотаю, але гэта толькі залатая клетка, дзе я вымушана дзень і ноч змагацца за сваё спакойнае існаванне ў жыцці» [5, с.28]. «*Багдагуль* і яе дзядзьку давялося адмовіцца ад сваіх шматлікіх хазарскіх багоў, прыняць хрысціянства, змяніць імёны. Яна стала называцца *Ірынай* у гонар умацавання міру паміж хазарамі і візантыйцамі. Дзядзька ўзяў сабе такое ж імя, якое насіў базілеўс *Канстанцін*» [5, с.29]. Сын хазарскага кагана, трапіўшы ў Візантыю, прымае хрышчэнне і бярэ імя візантыйскага базілеўса *Канстанціна*. Герой заўважае: «Я перахрысціўся, прыняў новае імя. Ува мне нічога не засталася хазарскага» [5, с.29].

Сын князя *Вяляслаў* трапляе ў палон і праходзіць цяжкія выпрабаванні, каб вярнуць найдаражэйшую каштоўнасць – *волю*. Набываючы яе, юнак бярэ новае імя: «Самая галоўная рэч на гэтым свеце – *воля*. Толькі з ёю ты належыш сам сабе, а без яе чалавек ператвараецца ў жывёлу, з якою можна зрабіць што заўгодна. Заві мяне проста *Воля*. Я – гэта *Воля*. Калі няма *Волі*, няма і мяне» [5, с. 16]. Вандруючы па мусульманскіх краінах разам з сябрам і паплечнікам Мусой, славянскі князь атрымлівае імя *Хасан Сакр (Прыгожы Сокал)*. *Сакалібамі (сокалам)* мусульмане называлі славян, а азначэнне ў саставе імені перадае знешнюю і ўнутраную прыгажосць маладога чалавека. Адзначым, што імёны народнасці і чалавека *Сокал* маюць

татэмістычнае напаўненне: на ранніх этапах развіцця ўсходнеславянскай імяной сістэмы найменні плямёнаў былі непасрэдна звернуты да свету прыроды, часткай якой былі і людзі. Продак-татэм персаніфікаваў сабой чалавечы калектыў і як бы існаваў ў кожным яго члене, што выражалася ў іменах. У этноніме і антрапоніме **Сокал** адлюстраваны водгалас уяўленняў пра татэмнага продка славянскага племені. Письменніца заўважае, што назва продка-татэма стала асновай імені князя **Дзярвана**: «**Дзярван** – князь *сорбаў, або сербаў*. *Этымалогія імя праглядаецца лёгка, яно аднокарэннае са словам «дрэва» або «дзірван»* [7, с. 235].

Дахрысціянскія імёны часта ўтвараліся на базе найменняў раслін і жывёл. Я. Станкевіч адзначае **дэзыдэратыўны (пажадальны)** характар такіх імёнаў: «Даючы такія й падобныя імёны, бацькі імёнамі выказвалі свае зычэнні дзецяняці, зычылі, каб сын быў дужы, як мядзведзь, тур, вол; хітры, як ліс; адважны, як арол, сакол; цьвярд, як дуб; каб дачка была любовая, як зязюля; харошая, як ластаўка, краска, кветка» [13, с. 96]. На старонках твораў З. Дудзюк многа паганскіх імёнаў, утвораных на базе найменняў жывых істот. Носьбіты такіх празванняў нібыта роднасныя тым жывёлам, птушкам і раслінам, назвы якіх сталі асновай гаваркіх імёнаў. Так, адна з гераній рамана «Велясіты», прыгажуня, якая паланіла сэрца княжыча Волі, мае імя **Лілея**, утворанае ад назвы пшчотнай і прыгожай кветкі. Нездарма сябар Волі Муса гаворыць: «*Тут жынчыны цвітуць, як кветкі*» [14, с. 113]. У аснове язычніцкага імені княгіні **Дубраўкі** ляжыць апелятыў са значэннем «лес са значнай колькасцю дубоў і маладога дубняку». **Дуб** у славянскай міфалогіі – сімвал вечнага жыцця. Верхняя частка дуба сімвалізуе свет вечнасці, а карані адпавядаюць зоне захавання продкаў. Каля каранёў знаходзіцца ўваход у Трыдзвятае царства – царства смерці. «**Дубравы** старажытнымі славянамі лічыліся свяшчэннымі, былі звязаны з культам продкаў, уяўляліся месцам, дзе захоўваліся душы дзядоў» [15, с. 147]. Імя **Дубраўка** адпавядае надзвычайным здольнасцям жанчыны, якая тонка адчувае нябачны свет духаў і можа адкрываць будучыню ў прарочых снах. Страціўшы мужа-князя, **Дубраўка** самаахвярна кідаецца ў пахавальны агонь, каб суправаджаць Вакаміра ў царства памерлых. Асновай імені **Салавей** становіцца найменне птушкі, высокая цанёнай за дасканалы спеў. Чалавек з такім іменем атрымлівае ў спадчыну ад продка-татэма якасць цудоўна гаворыць і зачароўваць сваімі прамовамі супляменнікаў: «*Захаваліся звесткі пра наўгародскага паганскага валхва, які так прыгожа і ўзнёсла ўмеў гаворыць прапаведзі, што за гэты быў празваны людзьмі Салаўём. Калі ж пачалося прымусовае хрышчэнне наўгародцаў, Салавей сабраў сваіх адданых вернікаў і пачаў помсціць князям. Ці не пра яго пасля была складзена быліна, якая называлася «Салавей-разбойнік»* [16, с. 5].

Імёны ў старажытным грамадстве былі паказчыкамі роднасці і сваяцтва. У адпаведнасці са звычаем **суіменавання**, прадстаўнікі адной сям’і мелі імёны, якія ўтрымлівалі агульны структурны кампанент. Так, каваль, які стаў князем велясітаў, носіць імя **Радаслаў**, ягоны брат названы **Радамірам**, а дачка мае імя **Радуня**. Князь волатаў празываецца **Драгавітам**, а ягоныя ўнукі маюць імёны **Драгамір** і **Сіладраг**. Кампанент **Драг** у перакладзе са старажытнаперсідскай мовы, як адзначае З. Дудзюк у аповесці-хранографе «Славянскія князі», азначае «*другі, іншы, варожы*» [7, с. 248]. Кантэкст твораў пісьменніцы ажыўляе этымалагічную семантыку празванняў князёў: плямёны, узначаленыя імі, былі «*варожыя франкам і іх саюзнікам, сустракалі іх вайною, даймалі і трывожылі*» [7, с. 249].

Старажытныя людзі былі ўпэўнены ў тым, што дух памерлага жыве ў яго імені. Нованароджанага лічылі адным з памерлых членаў роду, які нарадзіўся зноў. Таму імя продка, які такім чынам нібыта працягваў сваё існаванне, давалі дзіцяці. Гэты звычай адлюстраваны ў рамане «Велясіты». Так, Радуня назвала сваіх сыноў імёнамі бацькі, братоў, сябра і каханага, праз гэта ўваскрашаючы людзей, якіх любіла: «*У мяне сям’я, пяцёра сыноў. Старэйшага завуць Веляславам, як і князя, наступнага Радаславам, як і*

майго бацьку, Любаграя і Міраслава назвала ў гонар маіх братоў. Самы меншы Драгамір. Нашу я вас усіх у маім сэрцы» [14, с. 123].

Імёны старажытнымі славянамі даваліся не толькі дзецям, але і дарослым з нагоды розных выпадкаў. Імя-празванне грамадска-побытавага характару сустракаецца і на старонках рамана «Велясіты»: «У нас адзін хлопец быў, ды такі няўдалы. Сабраўся ён аднойчы з мужчынамі сена касіць. Абед узяў, але ж такі цяжкі, што ледзь валачэ, і думае, дурненькі, што маці нешта смачнае напакавала. Ужо і мужчыны пасмейваюцца, глядзячы на яго, распытваюць, што ён у торбу наладаваў. А ён плячыма паціскае: маўляў, што далі, тое і буду есці. Як прыйшла пара абедань, разгарнуў сваю торбачку, а там адна соль. Гэта бацька купіў ды паставіў у куточак, а гэты ёлупень падумаў, што абед, ну і было рогату. З таго часу яго завуць **Салёны**» [4, с.13].

Такім чынам, у творах Зінаіды Дудзюк па-мастацку адлюстраваны не толькі іменаслоў дахрысціянскай пары, але і адчуванне старажытным чалавекам свету праз імя – неад’емны складнік асобы, які праграмуе лёс, звязвае з татэмным продкам, абараняе чалавека ад злых сіл, аб’ядноўвае з сям’ёй, родам, племенем. З пункту гледжання літаратурна-мастацкай анамастыкі, большасць антрапонімаў, ужытых у кантэксце прааналізаваных твораў пісьменніцы, з’яўляюцца **ўскоснагаваркімі паэтонімамі**. Дэфінітыўная сутнасць такіх найменняў раскрываецца ў кантэксце твора, які стварае ўяўленне пра носбітаў гаваркіх імёнаў.

Функцыі антрапонімаў у гістарычнай прозе Зінаіды Дудзюк

Функцыі антрапонімаў у мастацкіх творах на гістарычную тэму абумоўлены жанравай спецыфікай твораў, індывідуальна-аўтарскім стылем, эстэтычнымі ўстаноўкамі і ідэйнай накіраванасцю мастацкіх тэкстаў.

Мастацкія творы з’яўляюцца свайго роду адбіткам жыцця. Таму, як і ў жыцці, антрапонімы ў мастацкім тэксце выконваюць **намінатыўна-ідэнтыфікацыйна-інфарматыўную функцыю**, вылучаючы асобу як члена соцыуму. Найперш гэтую ролю адыгрываюць імёны і прозвішчы рэальных асоб, якіх дастаткова многа ў гістарычнай прозе. Імёны славытых продкаў – гістарычны «кантэкст» мастацкага палатна, жывое асяроддзе, найбольш выразны і праўдзівы фон дзеяння мастацкага твора. Заўважым, што З. Дудзюк выкарыстоўвае прыём актуалізацыі этымалагічнай семантыкі імёнаў гістарычных дзеячаў.

Галоўная функцыя паэтонімаў, якія з’яўляюцца найважнейшым сродкам стварэння мастацкага вобраза, – **паэтыкаанамастычная (мастацкая)**. У складзе гэтай функцыі, на думку І.М. Петрачкавай, вылучаюцца **культурна-гістарычны, характарыстычны, стылістычны і сацыяльны** кампаненты [17, с. 6-7].

У кантэксце гістарычнай прозы адной з найважнейшых з’яўляецца **культурна-гістарычная функцыя**. Любое найменне персанажа, ужытае пісьменнікамі, адпавядае антрапанімікону адлюстраванага ў творы часу і этнічнай прасторы. Паэтонім «упісаны» ў пэўны сацыякультурны кантэкст, інакш кажучы, ён культурна-гістарычна абумоўлены. Імя персанажа перадае светаўспрыманне і светапогляд чалавека пэўнага часу. Так, у антрапанімічнай прасторы твораў З. Дудзюк, якія адлюстроўваюць дахрысціянскі этап гісторыі славянскіх плямёнаў, прысутнічаюць празванні-мянушкі славянскага паходжання, што выражаюць веру людзей у паяднёнасць з прыродай праз продка-татэма (**Лілея, Дубраўка, Дзірван, Прыгожы Сокал**), імкненне праз імя атрымаць дапамогу багоў (**Веляслаў, Ардагаст**), накрэсліць шчаслівы лёс (**Валук, Славун**), зберагчы ад хвароб і няўдач (**Неўдах, Нябул**).

Выконваючы *характарыстычную* функцыю, антрапонімы даюць чытачу інфармацыю пра знешнасць індывіда (імёны *Агнян, Злаціца*) і пра рысы характару героя (імёны *Радуня, Воля*).

Стылістычны кампанент мастацкай функцыі паэтонімаў заключаецца ў тым, што характарыстычныя онімы не толькі называюць персанажаў, але і даюць ім станоўчую (імёны *Радаслаў, Радуня, Дабраслаў*) або адмоўную (мянушка *Салёны*) ацэнку. Акрамя таго, паэтонімы перадаюць дастаткова шырокі спектр эмоцый праз лексічнае значэнне асновы онімаў (*Весьліна*) або дзякуючы суфіксам суб'ектыўнай ацэнкі (*Радунька*).

Сацыяльная функцыя антрапонімаў заключаецца ва ўказанні праз пасрэдніцтва імёнаў на месца персанажаў у сацыяльнай іерархіі. Так, у рамане З. Дудзюк «Велясіты» прадстаўнікі вышэйшых саслоўяў маюць складаныя імёны (*Святаслаў, Веляслаў, Міраслава*), што накрэсліваюць жыццёвы шлях слаўных і магутных валадароў, якім спрыяюць багі. Прадстаўнікі ніжэйшых саслоўяў названы празваннямі-мянушкамі, якія акрэсліваюць знешнасць (*Агнян, Злаціца, Лілея*), унутраную сутнасць чалавека (*Весьліна, Радуня, Гарызд*), абставіны нараджэння (*Обрыч* – дзіця, народжанае ад обра) і інш.

Размежаванне *культурна-гістарычнай, характарыстычнай, сацыяльнай і стылістычнай* функцый з'яўляецца ўмоўным, бо імёны персанажаў гістарычнай прозы найчасцей выконваюць некалькі розных функцый адначасова.

Заклучэнне

Гістарычная проза – гэта арыгінальнае мастацтва слова з пэўнымі адметнасцямі арганізацыі моўнага матэрыялу, сярод якіх асаблівасці ўжывання паэтонімаў з'яўляюцца прыкметным складнікам пісьменніцкага майстэрства. Навізна праведзенай працы заключаецца ў тым, што ў сферу праблемнага поля анамастычных даследаванняў уведзены новы, не разгледжаны да гэтага матэрыял. Апісанне літаратурных антрапонімаў ажыццяўлялася ў рэчышчы лінгвапрагматычнага даследавання мастацкага маўлення. У працы прадстаўлены комплексны міждысцыплінарны падыход да вывучэння ўласных імёнаў, які заключаецца ў разглядзе моўных фактаў на фоне культурна-гістарычнай і літаратуразнаўчай інфармацыі.

Разгляд антрапанімічнай прасторы твораў Зінаіды Дудзюк паказаў, што гістарычная проза пісьменніцы вызначаецца стылістычна матываваным ужываннем антрапанімічных адзінак, якія перадаюць адметнасць матэрыяльнай і духоўнай культуры нашых продкаў.

Найважнейшымі рысамі антрапанімікону твораў гістарычнай тэматыкі з'яўляецца адпаведнасць выбраных для ідэнтыфікацыі і характарыстыкі персанажаў імёнаў часу і этнакультурнаму рэгіёну, у якім разгортваюцца падзеі, шырокае выкарыстанне імёнаў рэальных гістарычных асоб, якія фарміруюць фон дзеяння, а таксама адпаведнасць сэнсавай нагрузкі і формы найменняў герояў словаўтваральным тыпам і мадэлям антрапонімаў адпаведнага гістарычнага перыяду.

Разгляд антрапанімікону твораў Зінаіды Дудзюк, якія акрэсліваюць дахрысціянскі этап гісторыі славян (раман «Велясіты», аповесць-хранограф «Славянскія князі», зборнікі эсэ «Шляхамі адвечнага слова», «Нямеранае багацце»), паказаў, што пісьменніца паспяхова выкарыстоўвае прыём актуалізацыі этымалагічнага значэння імёнаў рэальных гістарычных асоб – правадыроў даўніх славянскіх дзяржаў. Абапіраючыся на звесткі, зафіксаваныя ў помніках культуры чалавецтва, аўтарка раскрывае захаваную ў імёнах інфармацыю пра светапогляд нашых продкаў. Выкарыстаныя пісьменніцай язычніцкія імёны непасрэдна звернуты да свету прыроды, часткай якой лічылі сябе нашы продкі. Адлюстравана ў творах і старажытнае

разуменне імені як неад’емнага складніка чалавека, што праявілася ў іменах-пажаданнях, якія выконвалі стваральную ролю, фарміравалі індывіда, прадвызначалі яго лёс, забяспечвалі падтрымку багоў і татэмных продкаў. Большасць празванняў герояў згаданых твораў з’яўляюцца ўскоснагаваркімі антрапонімамі з «зацменнай» унутранай формай, зразумець сэнс якіх дапамагае кантэкст-канкрэтызатар зместу імені.

СПІС ЛІТАРАТУРЫ

1. Суперанская, А.В. О русских именах / А.В. Сулова, А.В. Суперанская. – Л. : Лениздат, 1985. – 222 с.
2. Бондалетов, В.Д. Русская ономастика : учеб пособие / В.Д. Бондалетов. – М. : Просвещение, 1983. – 224 с.
3. Хрышчановіч, Л. «Па імені і жыццё»: антрапанімічная прастора беларускай народнай казкі / Л. Хрышчановіч // Роднае слова. – 1999. – № 5–6. – С. 131–139.
4. Дудзюк, З.І. Велясіты. Ч. 2 / З.І. Дудзюк // Маладосць.–2005.–№ 3.–С. 5–23.
5. Дудзюк, З.І. Велясіты. Ч. 1 / З.І. Дудзюк // Маладосць.–2005.–№ 2.–С. 18–87.
6. Дудзюк, З.І. Нямеранае багацце : эсэ / З.І. Дудзюк. – Брэст : Альтернатива, 2012. – 82 с.
7. Дудзюк, З.І. Славянскія князі : аповесць-хранограф / З.І. Дудзюк // Кола Сварога. – Мінск : Беларусь, 2006. – С. 202–258.
8. Рогалев, А.Ф. Введение в антропонимику. Именование людей с древнейших времён до конца XVIII века (на белорусском антропонимическом материале) / А.Ф. Рогалев. – Брянск : Группа компаний «Десяточка», 2009. – 147 с.
9. Шур, В. Онiмы ў творах Якуба Коласа : паказчыкі і актуалізатары дадатковых адценняў значэння / В. Шур // Роднае слова. – 2006. – № 6. – С. 23–26.
10. Никонов, В.А. Личное имя – социальный знак / В.А. Никонов // Сов. этнография. – 1967. – № 5. – С. 157–168.
11. Фоянкова, О.И. Имя собственное в художественном тексте / О.И. Фоянкова. – Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1990. – 104 с.
12. Магазаник, Э.Б. Ономапэзіка, или «говорящие имена» в литературе / Э.Б. Магазаник. – Ташкент : Фан, 1978. – 148 с.
13. Станкевіч, Я. Хрышчоныя іменны вялікалітоўскія / Я. Станкевіч // Спадчына. – 1992. – № 6. – С. 96–101.
14. Дудзюк, З.І. Велясіты. Ч. 3 / З.І. Дудзюк // Маладосць.–2005.–№ 4.–С. 110–132.
15. Беларуская міфалогія : энцыклап. слоўнік / С. Санько [і інш.] ; склад. І. Клімковіч. – 2- выд., дап. – Мінск : Беларусь, 2006. – 599 с.
16. Дудзюк, З.І. Шляхамі адвечнага слова / З.І. Дудзюк. – Брэст : Грамадская арганізацыя “Брэсцкі абласны цэнтр падтрымкі грамадзянскіх ініцыятыў “Вежа”, 2001. – 61 с.
17. Петрачкова, И.М. Значимость имени собственного в художественном тексте (на материале современной русской прозы) : автореф. дис. ...канд. филолог. наук : 10. 02. 02 / И.М. Петрачкова ; Бел. гос. ун-т. – Минск, 2003. – 21 с.

Артыкул апублікаваны ў часопісе “Веснік Брэсцкага ўніверсітэта. Сер. 3. Філалогія. Педагагіка. Псіхалогія” – 2014. – № 3. – С. 5-13.

